

Cazul dativ în limba română veche

Ștefan Găitănanu
Universitatea din Pitești

By comparing the configuration of dative case în Latin and in contemporary Romanian, the present paper aims to thoroughly approach the discursive values of nomina in dative case in Old Romanian, proving the fact that this case presents the most grammatical archaisms in nomina functioning.

1. Deși de natură diferită, dativul și nominativul, în limba latină, făceau parte din subclasa cazurilor gramaticale, caracterizate prin specializare funcțională și prin neparticiparea la GPrep (absența prepozițiilor).

Deosebirea dintre cazurile gramaticale și cele concrete (ablativul și locativul) nu era strictă, cu atât mai mult cu cât existau și cazurile mixte (genitivul și acuzativul).

Extinderea seriilor omonimice și evoluția mărcilor gramaticale în urma căderii consoanelor finale au condus, în latina populară, la deplasarea unor funcții de la un caz la altul. S-a constatat, în consecință, o extindere a zonelor de sinonimie și polisemie gramaticală: „Acțiunea conjugată a tuturor acestor factori a avut drept consecință că o multitudine de forme exprima aceeași funcție, iar o multitudine de funcții era la rîndul ei exprimată de o formă unică” (Fischer, 1985, 85).

În procesul destructurării rigorilor clasice se înscrie și relația dintre genitiv și dativ. Mutațiile respective din latina populară se regăsesc aproape în totalitate în limba română veche, așa încît pot fi trecute pe lista elementelor de continuitate ce probează forța conservatoare a limbii române, generată de plasamentul ei într-o arie laterală (izolată) a României.

Caracterul predominant al unui caz în determinarea unei anumite direcții a transformărilor este, poate, de o importanță secundară, dar el a fost edificat în mod diferit de specialiști. Astfel, I. Fischer, deși arată că dativul a preluat de la genitiv funcția prototipică a acestuia, posesia (*suae matri de ventre*, sec III, dH), sau alte funcții colaterale, *genitivus memoriae*, de exemplu (*cui supra meminise*, sec. VI, dH)¹, constată totuși că „Genitivul tinde să se confunde cu dativul, cu predominarea celui dintîi”². În sens invers, dar cu aceeași finalitate, se definește „predominanța dativului”: „Procesul de constituire a unei forme unice de genitiv-

¹ Cf. pentru exemple, Fischer, 1985, 85, 86.

² *Ibidem*, 89.

dativ s-a efectuat sub influența dativului asupra genitivului”³. Sînt amintite dativul adnominal, evoluția prepoziției *ad* și evoluția unor forme pronominale.

2. În gramatica actuală a limbii române, interpretarea pare motivată de considerarea dativului drept un caz gramatical (cu funcție specifică și fără prepoziții). În acest sens s-au operat două restrîngeri.

În primul rînd, limitarea complementului indirect la construcțiile cu dativul, prin disocierea lui de complementul prepozițional (nu s-a apelat la expresia *complement indirect prepozițional*).

În al doilea rînd, s-a anulat statutul prepozițional al conectorilor *potrivit, conform, contrar, asemenea, aidoma, așijderea*.

Prima restrîngere este justificată de tendința de omogenizare a funcției sintactice și a fost propusă cu mulți ani înainte⁴. Ea pare în contradicție cu teoria logico-semantică a cazurilor, în care anumite roluri tematice (cazuri), de exemplu beneficiarul, se exprimă deopotrivă prin dativ și prin construcții prepoziționale: *Ci le-am lăsat lor și feciorilor lor și nepoșilor lor* (DÎ, 100); *aceste cuvinte să le ții domniia ta la tine* (DÎ, 95)⁵.

A doua restrîngere, referitoare la prepoziții, nu are finalitatea anterioară, întrucît, chiar dacă ar fi corectă, lasă în precedența dativului conectorii *grație, datorită, mulțumită*.

Contestarea celorlalte nu ține de o reconsiderare necesară a convenției gramaticale, ci survine din neînțelegerea trăsăturilor fundamentale ale statutului prepozițional. S-a considerat că pot fi plasate deopotrivă în clasa adverbului sau a prepoziției, dar că „Pentru unificarea interpretării, *conform, contrar, potrivit, ca și aidoma, asemenea, așijderea* sînt încadrate în clasa adverbului”⁶.

În realitate, în limba română, conform contextului ei diagnostic, prepoziția se caracterizează prin aceea că nu poate finaliza niciodată un enunț (ca în engleză, de exemplu). Un enunț ca *Ei s-au înțeles conform reglementărilor recente* nu poate fi rescris ca **Ei s-au înțeles conform*. Prin urmare, conectorii respectivi, în contextele în care nu pot finaliza un enunț, rămîn în sfera dativului, fiind ei înșiși afuncționali.

3. Un caz se definește în mod fundamental prin formele și prin funcțiile pe care acestea le contextualizează.

3.1. Sub aspect formal, în urma căderii consoanelor finale, seria omonimică dativ-ablativ, generalizată la plural, putea fi dublată, prin includerea în seria de la singular a acuzativului. În situația în care dativul prelua una dintre funcțiile fundamentale ale genitivului, posesia, i-a preluat și desinențele pronominale, conservatoare în evoluția declinării, cu urmări importante: „Fenomenul este

³ Coteanu, în ILR, II, 1969, 219, 220.

⁴ Guțu Romalo, 1973, 173.

⁵ Cf. Frîncu, 2009, 175.

⁶ GALR, I, 2008, 629.

deosebit de interesant pentru flexiunea articulată nominală românească, deoarece permite să înțelegem cum s-a generalizat la pronume și la articol formele de genitiv și nu cele de dativ: *lui* (←*illui*), *ei* (←*illei*), *lor* (←*illorum*)⁷.

O altă trăsătură formală, în norma veche, este declinarea atomistică: *Am vândut nepotu-mieu, lui Ignat Doboș și surorii sale, Albei preuteasii* (DÎ, 155); *mai întâi s-au ivit Mariei Magdalenei* (TE, 36^v/1); *Nu cred carei se roagă sfinților morți (...) sau sfintei Mariei* (TE, 49^v/7-8); *lauda preasfintei născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarei Mariei* (AI, 14^v/13-14), *iară Sfintei Fecioarei* (AI, 15^v/21); *păharul preînțeleptelor capetelor voastre* (179/1-2); *Și aceasta au fost pricina ertatului Dumitrașcului paharnicul* (AB, 126^r/28-29); *uitându-mă măririlor preasfintei fecioarei Mariei* (AI, 36^v/18); *Nu era în puterea lui Barnovschii vodă (...) să-i facă vreunu rău Lupului vornicului* (MC, 216, 10-11).

Norma literară de mai târziu a validat structura numai pentru determinanții demonstrativi: *și au dăruit toți banii Tăutului logofătului celui mare* (U, 58^v/1); *multă sănătate priiatinului nostru celui iubit* (DÎ, 173); *zicere-ați codrului acestui* (TE, 86^v/9); *Și s-au născut un cocon filosofului celui mare* (S, 119^r/4-5).

3.2. Din punct de vedere funcțional, dativul poate ocupa mai multe poziții sintactice: complementul indirect, complementul posesiv, atributul pronominal în dativ (acestea din urmă, ca și construcția *sum pro habeo*, ca manifestări ale dativului posesiv), atribut substantival/pronominal în dativ (dativul adnominal), apozitie, circumstanțialele de mod, de loc (locativul), instrumental, complementul comparativului. Cu o frecvență mai mică, poate fi amintit și complementul de agent (*dativus auctoris*).

3.2.1. Complementul indirect este limitat, așa cum s-a arătat, de gramatica normativă actuală, la nominalele în dativ și la construcțiile cu *la*, echivalente semantic cu acestea.

Interesant este că, din punct de vedere semantic, multe dintre rolurile tematice pe care le poate îndeplini dativul în limba română actuală se regăsesc în limba română veche, fiind, unele, individualizate în gramaticile latinești. De exemplu:

- beneficiarul (*dativus commodi vel incommodi*): *Roscius praedia coluit aliis non sibi; el au cerșut de la împăratul turcescu frățâni-său domniia mea* (DÎ, 142); *și li-au dres împăratul cu mâna lui tuturor câte un păhar de vin* (NL, 349^v/9-10); *mie mi să pare tot una a fi, sau de seceră cineva luiș, sau altuia* (SA, I, 29); pentru *incomodi*: *veni de luă Rimul și robi lu Maxim muiarea și fata* (MO, 58^r/1,2);

- destinatarul, nu cu structura lui dublă din latină (*dativus finalis*): *mihî cives auxilio venerunt; Deci i-au vândut să-i fie lui moșia și feciorilor și nepoților și strănepoților lui, să-i fie moșia în veci*, (apud Frâncu, 2009, 175); *și voiu da pre*

⁷ Iliescu, Macarie, în ILR, I, 1965, 57, nota 2; cf. și Philippide, 2011, 438; Coteanu, în ILR, II, 1969, 221.

eale fie spre ispită (BB, XVI, 60); *Venit-au drept aceia robilor răscumpărare, morților înviare și viață, bolnavilor vraci* (AI, 103^v/7-9);

- ținta: *it clamor caelo; uitară pre Dumnezeu (...) și se închina soarelui și luniei și stelelor* (MO, 11^r/2);

- experimentator: *Sântu domni buni și li-e milă de toți săracii* (DÎ, 113); *Oarecui-i fu milă d-însul și vru să le gonească* (MO, 83^f/5,6).

Situația se întâlnește și la pozițiile sintactice cu frecvență mai mică:

- locativul (*locativus*): *Corinții multi juvenes artem loquendi discebant* (Bujor, Chiriac, 1971, 192), *s-au făcut mare pustiire pământului despre amândoaună părțile* (AB, 121^f/5);

- agentul (*dativus auctoris*): *mihi decretumst renumerare omne aurum* (Cf. ILR I, 1965, 245); *nu faceți înaintea oamenilor să fiți văzuți lor* (CT, 9^v, apud Frâncu, 2009, 179).

3.2.1.1 Clasa regenților care impun dativul a evoluat, în timp, în cadrul aceluiași părti de vorbire.

3.2.1.1.1. Cel mai important regent al dativului complement indirect este verbul, de multe ori cu regimul deplasat față de limba română actuală, conform cerințelor de atunci ale traductologiei: „Astfel, influențate de corespondentele lor slave, verbe ca *a apăra*, „*a interzice*”, *a conteni*, *a crede*, *a (în)vinge*, *a judeca*, *a huli*, *a opri*, *a sledi* sînt de obicei determinate de complementele indirecte în dativ, în textele traduse din slavă, mai fidele originalului (...). Unele dintre verbele acestea (*a crede*, *a (în)vinge*) se construiau cu dativul și în latină, iar regimul lor din unele texte vechi se poate explica și prin influența latină”⁸.

Au fost trecute în revistă și alte verbe cu corespondent slav: *a se aseamăna* (*upodobitiše*), *a-și bate joc* (*porogatiše*), *a se bucura* (*radovatiše*), *a dodei* (*sutojati*), *a împiedica* (*zapeti*), *a învăța* (*poucitiše*), *a tocmi* (*upodobitiše*)⁹.

Se pot da foarte multe exemple: *Cine se bucură răului altuia, nu înserează fără obidă* (FD, 478^v/3-4); *era întru elu duhul hicleanu și învăncu loru* (CV, 3^f/6); *după aceea acestui sau acelu Givei s-au încrezut* (DÎ, 181-182); *creadeți cuvintelor acestora ce-am spus aice* (TE, 5^f/5); *Cine creade propovăduitorului, dezlegat și iertat și spăsit va fi* (TE, 12^f/4-5); *nu se adură întru aceeaș curvie a sleirei, hulinduse celuia* (CV, 79^v/4-6); *celuia ce voru da cuvântu ce are gata a giudeca viilor și morților* (CV, 79^v/7-8); *cel ce giudecă tuturor după lucru* (CV, 71^v/7-8); *cel ce se gândește, aseamănră-se undeei mariei* (CV, 55^v/10-11); *slujiți domnului cu frică și vă bucurați lui cu cutremur* (AI, 13^v/15-16);

Astfel de calcuri gramaticale nu sînt însă generalizate, chiar în textele în care se găsesc: *ceia ce giudecă menre vrea se me lase* (CV, 51^f/5-6); *Muiare, creade-mă că va veni ceasul* (TE, 21^v/8); *Nu derept cuvântul tău creadem* (TE, 22^v/8-9).

⁸ Frâncu, 2009, 175, 176; cf. Costinescu, CV, 159-160; cf. și Stan, 2005, 90.

⁹ Rosetti, 1986, 524.

Faptele de limbă ce caracterizau norma dominantă, adică cea care s-a impus ulterior, sînt destul de frecvente: *Nu știți că sfînta dumerecă voiu giudeca viii și morții?* (CS, 3^f/2); *ceia ce n-au crezut în tatăl și în Fiul și în Duhul Sfînt* (CS, 18^f/1).

3.2.1.1.2. Numele în dativ se găsește, foarte frecvent, cu rol de experimentator, în multe expresii verbale: *Și domniii-lui i pare bine* (DÎ, 146); *Nouă ne pare că n-are vină* (DÎ, 195); *Domnul Dumnezeu să-i fie milă de noi și de ceastă țeară* (DÎ, 111); *sântu domni buni și li-e milă de toți săracii* (DÎ, 113); *pare-mi-se că din aceste pricini vine* (ITR, 3^f/4/5); *Însă nu mi să păru a lăsa acum și pe Lorențu Topeltin* (ITR, 36^f/11); *Îț pare că altă osebită limba lor fac* (ITR, 39^v/5-6); *Îm pare mie că nici a împăratului n-are fi fost vina* (S, 108^v/17); *îm pare rău de tine* (S, 113^f/22-23); *apoi să căiaște și-i pare rău* (AA, 61^v/5); *iată și domniilor, crăiilor, împărățiiilor, avuțiiilor, măriiilor și tuturor celorlalțe câte sânt așa să întâmplă și le vin* (ITR, 66^f/1-2); *Nu caut eu ce ți se cuvine ție să iai, ce caut eu ce mi se cuvine mie să dau* (FD, 507^v/4-5); *Oarecui-i fu milă d-însul și vru să le gonească* (MO, 83^f/5,6); *i să cade lui a merge în Ierusalim și multe a păți* (AI, 8^v/1); *Și ție ți să cuvine ca să lăcuești într-însa* (AI, 40^v/29); *fiindu-mi rușine să stau de față, m-am ascuns* (AI, 95^v/8); *mulți sântu de le iaste drag a vărsa sânge nevinovat* (U, 108, 12).

3.2.1.1.3. Regentul adjectival este și el foarte frecvent. Unele sînt adjective propriu-zise: *Strîmbătatea este protivnică dreptăției* (FD, 548^v/1); *că au fost vicleni împăratului* (AB, 146^v/17-18) *sunt trei lucrure protivnice svatului* (FD, 524^v/2); *Și era mare vrăjmaș rimleanilor* (FD, 574^v/3-4); *Au fost un slujitori și era foarte drag împăratului* (S, 96^f/7-8); *bucuros acestui prilej* (MC, 288, 7).

Foarte multe însă sînt deverbale, ce se conformează regimului verbal: *mai arătători, mărturisitori și slugi și învățători celui Mesie adevărit* (TE, 6^v/6-7); *Sânt orbi, purtători orbilor* (TE, 75^f/9-10); *Așa cu mult datoriu sântem vecinului noatru. Dară cu ce sântem datori lu Dumnezeu?* (TE, 89^f/5-6); *din feliul lor era neodihniți și nemulțămitori tuturor domnilor* (AB, 144^f/3); *căci sânt nemulțămitori și necunoscători binelui* (ITR, 48^v/6-7); *ca niște biruitori pământului și tuturor țărâlor* (ITR, 80^v/2-3).

3.2.1.1.4. Mai puțin frecvente, cu regim de dativ, sînt interjecțiile și anumite cuvinte cu valoare interjecțională: *Amar mie iaste, de nu voiu binevesti!* (TE, 23^f/6); *Mai amar va fi noao să nu ne văm turna cătră Dumnezeu* (TE, 97^v/7-8); *O amar vouă tâlharilor!* (...) *O amar celuie ce-și ureaște fratele său* (...) *O amar celuie ce clevește și hulește pre alții* (CS, 49^f/4-11); *Amar noao, că n-am crezut întru adevăratul Dumnezeu!* (AMD, 9^f/9); *Amar lumii de sminteale* (INB, 51/22); *Slavă ție, Dumnezeule, celui din nălțime* (AI, 148^v/5); *slavă, îndelungii răbdării tale, Doamne, slavă ție* (AI, 148^v/13-14)...

Interjecția *vai* se construiește foarte frecvent cu prepoziția *de*, a acuzativului: *O, vai de tine, suflete, multe iubii în deșertu* (CS, 39^v/1); *O, vai de voi, păcătoșilor* (AMD, 31^f/3); *O, vai de capetele noastre!* (AI, 24^v/8).

Mai rar ea regizează un dativ: *vai lumii de scandile (...), însă vai omului aceleia pentru care vin scandilele* (ITR, 64^f/5-6).

Se întâlnesc și forme ezitante, care, probabil, din hipercorectism, folosesc ambele structuri: *vai de lui, vai de celuia*¹⁰; *vai de mie, ca venirea mea delungă-se* (PH, 109^v/25).

3.2.1.1.5. Lipsa regentului, în dedicații, care, la nivelul actelor de vorbire, desemnează destinatarul, este aparentă, structurile fiind eliptice: *Cinstitului și luminațului și înfrământatului cu destoinicie și cu creștinătate, milostivului Gheorghie Rakoczi* (NTB, 111); *Blagocestivului, prealuminatului și noao cinstitului, dulcelui și mai marelui frate* (CO, II^f/1-2); *Prealuminatului și preaînălțatului domn Constandin Brâncoveanu Basarab Voevod* (AI, 242/3); *Lui Dumnădzău unuia, în Troiță închinatului și slăvitului* (CO, 2^f/1-2); *Prealuminatului, blagocistivului și precucăntărețului Ion Dimitrie Constantin Voievoda* (CO, IX^f/1-3).

3.2.1.2. Clasa de substituție a complementului indirect este reprezentată de substantive, pronume, mai rar, de numerale.

3.2.1.2.1. Cele mai multe substantive sînt comune: *Scris eu popa Ștefan acestor oameni*, (DÎ, 104); *că iaste sminteală amânduror țărilor* (DÎ, 174); *Apoi iar nu s-au potrivit domnul blestemăciunii lor* (AB, 133^v/34-35); *Zioa zilei cuvânt spune /Noaptea nopței minte pune* (CPv, 18, 5-6); *au dăruit domnii destoinicilor și bunilor slugi ocine sau altcevaș, pentru vrednicia și mari slujbe ce vor fi făcut domniei și țărâi* (ITR, 4^v/10); *Acel feliu de ispravă au făcut banul Cornea domnului și țării* (AB, 131^f/3-4); *și au grăit jupâneasa Stanca fiu-său domnului* (AB, 132^v/34-35); *n-au spus jupănu-său nimica* (S, 85^f/4); *iar sfătuitoriul au grăit împăratului, iar împăratul au grăit filosofului* (S, 88^v/1-2); *uitară pre Dumnezeu (...) și se închina soarelui, și luniei și stelelor* (MO, 11^f/2); *răsiți acea avuție toată, cum nu se cădea, balamușilor, hoșilor, măscăricilor* (MO, 108^v/1-3); *Acesta au urmat dascălului și învățătoriului său Hristos, păstoriului celui bun și adevărat* (AI, 46^v/7-9).

Întrucît regula anticipării este facultativă la complementul indirect aflat după verb, se observă, în exemplele citate, absența acesteia. Există însă și contexte, cu anticipare: *iaste singur Iuda și vânzător lui Hristos și nu i să va erta nici popei, nici aceleia* (AI, 50^v/15-16); *au crezut venețianii că-i iaste nepot lui Despot* (NL, 193^v/1-2); *i-au dat hrană și lui și doamnei lui* (U, 13^v/2).

Reluarea este obligatorie în limba română actuală, cînd acesta este antepus verbului. Ea nu se întîmplă însă întotdeauna în limba română veche: *Că deaca nu va fi ție milă de fratele tău, nici lu Dumnezeu nu-i va fi milă de tine* (TE, 71^v/10-

¹⁰ Cf. Densusianu, II, 1961, 186.

11); *iată și domniilor, crăiilor, împărățiilor, avuțiilor, măriilor și tuturilor celoralalte câte sânt așa să întâmplă și le vin* (ITR, 66^f/2-3); *Că Dumnedzeu trufașiloru protiveaște e smeriților dă bunrătate* (CV, 82^f/5-6); *tuturilor prorocilor și tuturilor sfinților (...) li s-au zis cuvinte de bucurie* (AI, 15^v/16-17).

Situația anticipării se repetă și în cazul substantivelor proprii: *dat-am zapisul nostru în mână lui Arbanaș* (DÎ, 106); *Ci dereptu aceeaa una mulțemin lu Dumnezeu* (DÎ, 112); *Și mulțămesec foarte întâi lui Dumnedzău și al doilea dumneavoastră* (S, 106^v/23-24); *Iraclie închină cetatea Fecioareei și Maicei Domnului* (Mo, 79^v/8).

În antepunere, reluarea este mai frecventă: *Ce lu Pavel-i grăia duhul se nu se suie* (CV, 13^f/5-6); *Pravelnicului Avram îi părea că dereptu elu se închină lemnul* (CS, 78^r/4-5).

Legarea fenomenului dublării prin clitic de semantismul verbului, n-a reușit să evite relativismul procesului: „Se observă astfel, cu multă claritate, mutarea categoriilor de verbe de la obligatoriu la facultativ, atunci când se trece de la reluare la anticipare”¹¹.

Tendința riscantă de a marca obiectul indirect prin topică, fără desinențe, a fost restrânsă și s-a soldat cu structuri anacolutice¹²: *Domnul Dumnezeu să-i fie milă de noi și de ceastă țeară* (DÎ, 111); *Alții le va fi trupul putredu ca un câine mortu* (CS, 55^f/10-11); *Aceia cade-lă-se să se muncească cu mare chin în veaci netrecuți* (CS, 115^f/7-9); *de se închinară lu Adam ca niște robi domnu-său* (MO, 7^v/5).

Exprimarea complementului indirect prin substantivele proprii se face prin utilizarea indicelui proclitic *lui* (*lu*), marcă a genului personal, care „în dacoromână, (...) prezintă deosebiri stilistico-funcționale importante: *lu* este popular, pe când *lui* este livresc”¹³.

Frecvența formei populare este regresivă, începînd cu traducerile din secolul al XVI-lea. În traduceri, unde caracterul popular pare mai puțin motivat, este mai frecventă decît în textele originale din secolul al XVIII-lea (Ivireanul, Cantemir), ceea ce denotă o anumită preocupare pentru un limbaj mai îngrijit: *Era bunii fii lu Scheveiu* (CV, 3^f/5-6); *acestea dzise lu Pavelu Duhul* (CV, 4^f/4-5); *toți oamenii văzură, deaderă laudă lu Dumnezeu* (TE, 157^v/8); *Miluiaste-ne Doamne, fiul lu David* (TE, 73^v/13); *Ci dereptu aceeaa una mulțemin lu Dumnezeu* (DÎ, 112); *de se închinară lu Adam ca niște robi domnu-său* (MO, 7^v/5); *veni de lu Rimul și robi lu Maxim muiarea și fata* (MO, 58^f/1,2); *ducu lucrurile toate înaintea lu Hristos* (CS, 11^f/10-11).

Uneori *lu* se află în fața substantivelor comune, atît la genitiv, cît și la dativ: *cumu e sfântulu semnu a lu credincioșiloru dreaptiei credințe* (CC, 199, 15); *Fistu spuse lu împăratu* (CV, 34^v/9-10).

¹¹ Saramandu, 1966, 430.

¹² Cf. Chivu, în CS, 200.

¹³ Coteanu, în ILR, II, 1969, 116.

Procedeul se păstrează și astăzi în limba vorbită: *Și ne-am pomenit numai cu Irimia, cu cumnatul lu... nostru, adică-a lu Victor. Tatăl lu Mimi*¹⁴.

Unii specialiști l-au explicat prin forma de dativ *illo*: „Și dacoromânul *lu*, ca proclitic: *lu Vasile, lu Gheorghe* etc. trebuie să fie interpretat ca urmașul dativului *illo*; cf. arom. *alu* dinaintea numelor proprii: *al(u) Andreiu, al(u) Barac*, care conține, de asemenea, un *illo*”¹⁵. *Illo* n-ar putea explica însă formele de genitiv și nici pe cele de posesiv: *și soțu lu Dumnedzeu meni-se* (CV, 61^f/11); *înviase întru ei duhul lu Hristos* (CV, 70^v/13); *cu alu tău ajutoriu și cu firea dumnezeiască* (CC, 204, 37); *Casa lu Israilu upovăi în Domnul (...)* *Casa lu Aaronu upovăi în Domnul* (PS, 191^v/3,5); *numai cu voia și slobozitura lu Dumnezeu; numai păcatul nu se face cu voia lu Dumnezeu* (TE, 30^v/9-10; 11); *puse pre nepotu-său, Gaie, feciorul lu Costantin* (MO, 48^v/9-10).

Forma literară ce se va generaliza mai târziu (mai puțin în limba vorbită), traversează și ea secolele: *A treia zi spuseră lui Laban cum Iacob au fugit* (PO, 31, 22); *Și conteni lui Iisus și ieși den el drac* (TE, 84^f/14); *Lui Ioannu botezătoriu, tăiatu-i fu capulu* (CC, 285, 9-10); *Faceți pамет lui Dumnedzeu și sfinților* (CS, 6^v/5); *Și dzise preasfânta maică lui Hristos* (CS, 16^v/15); *Așa-i era lui Theofil viața încremenită* (MO, 103^f/8); *Și dede iară scaunul de patrierșie lui Methodie* (MO, 106^v/7); *născu scaun sfânt lui Dumnezeu* (AI, 39^v/28); *Lui Noei-au poruncit Dumnezeu să facă chivotul* (AI, 140^v/23); *Lui Moisi i-au poruncit să meargă în Eghipet* (AI, 140^v/34); *aceiași romani sint carii lui Conrat al triilea (...)* *îndestul au dat* (CO, 889); *Lui Dumndăzău unuia, în Troiță închinatului* (CO, 875); *să să fi rugat lui Laslău să nu-l omoară* (CO, 1036); *Și i-au făcut Șeremet cinste mare lui Dumitrașcu-vodă și boiarilor săi* (NL, 344^v/5-6).

Uneori, la substantivele proprii formal-feminine, marcajul genitiv-dativului angajează și desinența: *iară doamna lui Ieremie vodă, în Iași* (MC, 178, 2); *ce era în Iași cu doamna lui Ieremie vodă (...)* *ginerii lui Ieremie vodă* (MC, 178^v/2).

Marca proclitică de genitiv-dativ oferă indicii importante în istorial limbii române. Absența acestui „indice proclitic de genitiv-dativ”¹⁶ din dialectele sud-dunărene a constituit argumentul de „a considera pe *lui* din dacoromână o inovație a acestui idiom, care s-a format după despărțirea lui de istroromână, deci aproximativ după secolul al XIV-lea”¹⁷.

Exprimarea prin procedee analitice a complementului indirect în limba română veche continuă o tradiție îndelungată: „Mai mult chiar: încă din latina

¹⁴ Dascălu Jinga, 2002, 46.

¹⁵ Coteanu, în ILR, II, 1969, 221.

¹⁶ Cf. și GBLR, 2010, 87.

¹⁷ Coteanu, 1969, 117.

arhaică funcția dativului putea fi redată printr-o construcție prepozițională, cu *ad*, 'la' : *hunc (...) ad carnificem dabo* 'pe ăsta îl voi preda călăului' ¹⁸.

Fenomenul a avut continuitate, din moment ce se regăsește și în celelalte faze ale latinei: „Al doilea fenomen specific latinei populare și târzii este tendința de a se întări și preciza valoarea cazurilor prin prepoziții (...). La dativ s-a pornit de la exprimarea obiectului indirect prin *ad* + acuzativul, în locul dativului sintetic”¹⁹. Sînt date mai multe exemple: *Ad hostis exuvias dabit* (Plaut); *ad te dederam litteras* (Cicero), *dixit ad eam* (Fredegarius)²⁰.

În latina clasică, fenomenul intrase în concurență cu folosirea dativului final în locul acuzativului: „Si l'on trouve le datif employé pour marquer le but, on rencontre inversement *ad* et l'accusatif pour marquer l'attribution: *dare ad aliquem* etc. La concurrence de ces deux constructions a finalement abouti à l'élimination du datif”²¹.

Fenomenul de confuzie a prepozițiilor din latina târzie (era vorba de cele ale acuzativului și ablativului) s-a extins ulterior și la valorile de genitiv și dativ. Astfel, apar exemple ca *Hic requiescunt membra ad duos fratres* (CIL, XIII, 2483)²².

O distribuție similară cunosc și prepozițiile *a* (lat. *ad*) și *la* (lat. *illac*) din limba română veche, în exprimarea valorilor de genitiv sau de dativ astfel: *la* (dativ) și *a* (genitiv și dativ).

Cea mai frecventă este construcția cu *la*, acuzativul echivalînd semantic un dativ: *La ai noștri preaiubiți și de la inimă frați (...) sănătate și închinăciune tremeatemu domnilor-voastre* (DÎ, 111); *Scris-am de la Dumnezeu bucurie la ai miei cinstiți și preaiubiți (...) părinți mai mari (...) și la județul cel mare al cetății Sibiului* (DÎ, 119); *Au trimes la Franța la Spanea, la papa și la toț mai marii de bărbăție și de vitejie* (DÎ, 128); *tremese carte la ficiorii ei* (A, 68^v/6); *Ce scrise carte la Ion Țimishi, să vie ca să-l pue împărat* (MO, 123^v/7); *Să slujească nepotu-meu, Anadan, la dumneata (...) și era preacredincios la împăratul (...); o pecetlui (...)* și *o trimise la Archirie* (AA, 63^v/5, 15, 20); *nu m-au trimes pe mine împăratul numai la Ezechii sau la voi să zic aceste cuvinte* (INB, 42/10); *și trimiseră soli la Ezechie, zicându* (INB, 43/2-3); *și li-ai dat iar la niamurile lui moșiile, la Ceaurești* (NL, 198^v/17-18); *vor da seama la Dumnezeu* (RG, 141^v/15); *venit-au și un agă (...) de-au adus la Costandin vodă caftan* (RG, 173, 7-8).

¹⁸ Fischer, 1985, 86.

¹⁹ Coteanu, în ILR, II, 1969, 59.

²⁰ Cf. Mihăescu, 1960, 157.

²¹ Riemann, 1932, 108.

²² Apud Coteanu, în ILR, II, 1969, 60.

Recursul la texte ar putea reconsidera afirmația că această construcție „era mai puțin frecventă în secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea...”²³.

Mai târziu, s-a considerat că „Exprimarea complementului indirect în dativ printr-o construcție analitică formată de prepoziția *la* + substantiv în cazul acuzativ, întâlnită în unele scrieri din secolul al XIX-lea se datorează modelului francez *à* + substantiv”²⁴.

Existența unei astfel de structuri în româna populară arată că fenomenul are o vechime mult mai mare. Trecerea din traduceri în scrierea liberă și în vorbire, continuitatea, ține de o anumită instituționalizare a lui, chiar din timpul actului de traducere: „Prezența acestor construcții în vechile traduceri românești ale textului biblic constituie o marcă a faptului că traducătorul (...) este conștient de valoarea și semnificația respectivelor structuri”²⁵.

Construcțiile respective, în virtutea echivalenței funcționale, sînt plasate de lucrările normative actuale tot în poziția sintactică de complement indirect, chiar dacă sînt în cazul acuzativ cu prepoziție.

Acest lucru ar trebui să se întîmple și cu prepoziția *a*, în aceeași poziție sintactică: *că vire se pămîntului, se giudece a toată lume* (PS, 158^v/6-7); *da-voiu voaă și altora a mulți* (CS, 36^v/7-8); *Căce mai mult pute nălțimea (...) decât de un trup împuțit, ce pute a toată lumea* (FD, 578^v/9); *Se giudece a săracu și plecatul* (PS, 15^v/3); *Giudecați a seracu și meseru, pletulu și mișelulu deregeți* (PS, 134^v/1); *nece se înkiri-te a Zeu striiru* (PS, 133^v/4-5); *că a mulți le sânt cuprinse inemile cu jale* (EÎ, 2, 78); *Dară voiu să știți voi că a tot bărbatul cap îi capul lui Hristos* (NTB, 11, 3); *de aduseră a mulți socoteala și nebunia* (MC, 181, 18); *Iară numai ce-ți pare a singur că este bine* (MC, 238, 8-9); *iar a mai mulți turci nu le ținea în samă* (NL, 384, 8); *Dupre aceia, au dat cuvântu Ștefan vodă a toată oastea* (U, 106); *a tuturor tiranilor (...) urâtă este stăpâniia* (MC, 176, 1).

Construcțiile analitice (genitivul cu *de*: *curură de viață, calea de spăsenie*; dativul cu *a*), nu au fost validate însă de norma dominantă²⁶.

Construcțiile sintetice se află, uneori, în același context cu cele analitice: *va sluji împăratului și țării ungurești și a toată creștinătatea* (DÎ, 130); *scriu închinăciune și multă sănătate priiatiniloru noștri, giupânului Budachi (...) și a doisprădzeace pângari a domitale* (DÎ, 196); *mai întâi s-au ivit Mariei Magdalenei, după aceiaia alăltor muieri (...) iară a toți apostolilor, când Toma nu era cu nușii* (TE, 36^v/1-3); *Le măsură grâu Iosif (...) fraților lui și a toată casa tătâne-său* (BB, apud Arvinte, 2004, XXV); *și a altora, a mulți au ajutat, carii au făcut voia lui* (INB, 79/30).

²³ Stan, 2005, 94.

²⁴ Stanciu Istrate, 2006, 207.

²⁵ Gafton, 2012, 236-237.

²⁶ Cf. Gafton, 2001, 92.

Alteori, procedeul analitic îl dublează pe cel sintetic: *s-au ivit (...) iară a toți apostolilor* (TE, 36^v/1-3); *Și Pavel, la Filiposeom gice a toți creștinilor* (TE, 6^v/2-3); *a tuturor tiranilor (...) urâtă este stăpâniia* (MC, 176, 1).

Prepoziția *a* este frecvent utilizată în limba română veche, în poziția sintactică de atribut, cu genitivul, situație ce va fi admisă de norma dominantă numai în precedența cantitativelor (evitarea confuziei este posibilă prin identificarea naturii determinantului): *spășitoriul nostru, upovăință a tot cumplitul pământului* (PS, 96^f/6-7); *Ioan Zlataust, învățătorul a toată lume* (CS, 49^f/2-3); *suflete a tot omul, după moșia-ș limbiloru* (CTd, 14^f/3); *pre pământu, veselie a toate făpturile* (CTd, 25^f/4); *necântând dobânda mea, ce a mulți* (NTB, 10, 33); *fu scârbă mare a toată țara și tuturor domnilor și crailor* (U, 28^f/5); *Adu-ți aminte că a multe gloate de oameni ești stăpânu* (MC, 213^v/6-7); *nici arhieriei, nici săborul a toată lumea* (SA,I, 56 – 1783).

Puține contexte nu conțin cantitative: *Limba me trestie a cărtulariu curundu scrietoriu* (PS, 70^v/11); *tot stricăciuni făcea, cu fel de fel de răsuri și batgiocuri a fete fecioare și a fămei înțelepte* (NL, 391, 8-9).

Poziția de complement indirect poate fi echivalată și de o altă construcție cu acuzativul, cu prepozițiile *cătră, spre*: *în vremea de acum au răspuns cătră solii domniii-lui* (DÎ, 136); *Cinstitul Petru vodă ce au fost domnu de Moldova, scris-au foarte bine cătră noi* (DÎ, 186); *Și zise Alexandru cătră voivoz* (A, 7^v/4-5); *Deșertu grăi cireș cătră soțul său* (PS, 16^f/3); *cătră elu cu cu rostul mieu kiemaiu* (PS, 89^v/1); *și va înceape a grăi cătră păcătoș aceale cuvinte* (EÎ, 2, 74); *Și grăind fata cătră feciorul împăratului* (S, 68^v/23); *iar băiașul au zis cătră tânărul* (S, 92^f/10); *iar slujitoriul au zis cătră câine* (S, 96^f/14); *și câte au zis țiitoarea de cătră dânsul* (S, 106^v/21-22); *Iar tânărul (...) nevoiia să zică cuvânt cătră tată-său* (S, 312); *scrie sfântul Pavel cătră evrei* (Vo, 3r/13-14); *răspunse cătr-însul* (MO, 102, 5); *multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi* (CS, 1v/8-9); *să asamănă acestea care grăiț spre mine* (S, 117^v/15).

3.2.1.2.2. În clasa de substituție a complementului indirect se întîlnesc aproape toate tipurile de pronume:

- personale: *mie mi-ai spus că au văzut cu ochii lui* (DÎ, 95); *sântu domni buni și li-e milă de toți săracii* (DÎ, 113); *Noauă ne pare că n-are vină* (DÎ, 195); *însă, unde văzură pre năpârcă, ziseră adins eiș* (TE, 29^v/9-10); *ci ți-i voiu da ție să faci izbândă cu dânșii (...) că ți-i dăruiesc ție* (ITR, 50^v/7-8); *Nu caut eu ce ți se cuvine ție să iai, ce caut eu ce mi se cuvine mie să dau* (FD, 507^v/5-6);

- de politețe: *dau știre domnietale za lucrul turcilor* (DÎ, 95); *Așa mă rog domnivoastră să vă fii aminte de ei* (DÎ, 118); *ce veri pohti de la mine eu totu-ți voiu da domnetale* (DÎ, 128); *Și mulțămesc foarte, întâi lui Dumnedzău și al doilea dumneavoastră* (S, 106^v/22-23);

- reflexive: *Înțelepciunea au zidit șie casă* (DÎ, 153); *oamenrii carii alese șie, înparte șie* (PH, 27^f/12); *să nu tragă cineș șie într-alt chip* (CRLV, 187); *Așea-i*

cela ce adună șie (CR, V, 19); *și alți dumnezăi șie făcură* (VO, 291^f/7); *aspru lucru iaște pentru cele șie cunoscute* (CO, 60, 3); *socotind că chip ca acela șie suppus a fi* (CO, 8,6);

- demonstrative: *rrădică protivire tuturoru iudeiloru, celora ce viu pretutindirea* (CV, 29^v/5-8); *Pe carele îl învăță să-i zică aceluea* (AB, 125^f/28); *celui ce i s-au dat mult, mult i să va și cere* (AI, 94^v/31); *Și carei fac bine, acelora bine făgăduiaște; și carei fac rău, acelora tare să laudă* (TE, 105^v/10-11); *celălalt celuealalt încă așa zicea* (AB, 136^f/13-14);

- interogativ-relativ: *Deci arbănașul, apucându-se, cărei scriu mai sus* (DÎ, 105); *Hroiote (...) căruia i-ai ieșitu Ștefan vodă înainte* (U, 31^v/5); *gheții sânt căroro acum le zicem vlahi* (ITR, 8^f/5); *voi da sate și olate cui voiu vrea* (DÎ, 132); *Cui veți ierta păcatele, iertate vor fi; cui le veți ținea, ținute vor fi* (TE, 12^f/3-4); *Archirie, să-m spui cui mă potrivescu eu* (AA, 68^f/17); *Însă cui iaște poftă, citească Tito Livie Padovanul* (ITR, 11^f/4);

- nehotărât: *dă Dumnezeu unuia mai mult decât altuia* (TE, 80^f/8); *Aproape iaște Dumnezeu tuturoră carei cheamă pre el* (TE, 65^f/8); *deade lor avuția lui: unuia amu deade cinci talanți, altuia doi, altuia unul* (TE, 107^f/8); *cu oblicire obliceaște fiecăruiși omu* (CC, 311, 23); *când unuia când altuia descărcându-se* (ITR, 49^f/3-4); *care nici cu puțință iaște cuivaș în lume să poată umbla* (ITR, 22^v/10-11); *cărțile de la Nicolae Vodă scriind tutulor să se bucure* (AB, 355^v/4); *A treia easte când nu ierți nescui* (FD, 498^v/3-4); *Oarecui-i fu milă d-însul și vru să le gonească* (MO, 83^f/5,6); *Știe fieștecăruia den vrăjmașilor lui a răsplăti* (ITR, 27^v/8); *verice va păsa cuiva la cele sufletești, alerge la mine* (AI, 25^v/15);

- negativ: *Nu poate ierta nemunuia păcatele* (TE, 12^v/6); *dracul nemunuia niciun rău nu poate face* (TE, 30^v/9); *Iară Ștefan vodă n-au vrut să plătească nimului (...) n-au dat niciun ban nimului* (AB, 351^v/2); *nu dăm nimănuî nimica, să nu facem nimăruî niciun bine* (AI, 71^v/38).

Complementul indirect exprimat prin pronume cunoaște și alte structuri.

La limita dintre funcțional (complement indirect) și afuncțional se plasează pronumele din contextele dativului etic: *ci ne-au venit și ne-au fost domni* (DÎ, 112); *Doamne, Zeul mieu, se nu bucure-mi-se* (PS, 53^v/8-9); *se nu cându-va bucure-mi-se dracii miei* (PS, 60^v/5); *aceste feceși și-ți tăciuu* (PS, 79^f/10); *lepădă-se se mângăe-mi-se sufletul mieu* (PS, 120^f/2-3); *Dirept aceia să mi-ți deșchiză Domnul Dumnezeu cămara ceriului și să mi-ți fie ușile deșchise* (INV, 299); *Eu nu-l voiu prinde, nici ți-l apăr, ci de-ți trebuiaște, tu ți-l prinde* (U, 121^v/17-18).

În schimb, formele rezultate din transformarea *sum pro habeo* se încadrează în clasa de substituție a complementului indirect: *i-au fost din fune lui frate* (DÎ, 97); *să-i fie lui moștia și nepoților și strănepoților lui, să-i fie moștia în vecia* (DÎ, 100); *să fie moșii ohabnice svintei mănăstiri* (DÎ, 125); *ca să-in hie lui ocină și moșie în veaci neclătită* (DÎ, 154); *crezând întru Dumnezeu că va fi lui milostivnic*

(TE, 31^v/8); *venit-au poruncă ca să dea cai (...) de care mare întristăciune era domnului și tuturor* (AB, 129^v/17); *au zis cătră caimacani că domnul îi este și pârâș și judecătoriu* (AB, 132^f/27-28).

Există în limba română veche complemente indirecte cu prepoziții ale genitivului, construite cu dativul: *iar ei să brodiră cu atâta răotate asupra-i* (AB, 146^v/7-8); *să scoală asupra-i câinii, ca niște vrăjmaș* (AI, 56^v/11-12); *să se poată bate și să poată sta împotriva-i* (ITR, 15^v/6); *împotriva-ș grăiaște cel ce au scris acel letopiseț* (ITR, 54^f/5); *năvăliia mult rău de multe părți asupra-i* (MO, 101^f/5,6).

3.2.2. Complementul posesiv este una dintre realizările dativului posesiv, adverbial și adnominal în același timp.

A fost încadrat multă vreme de gramaticieni la atributul pronominal în dativ și, uneori, la complementul indirect (sensul logic, exprimat de întrebarea adresată verbului primă în fața sensului secundar posesiv). Un argument în plus, al considerării drept complement indirect, a fost exprimarea lui prin formele accentuate ale pronumelui și chiar prin substantive, anticipate sau reluate de formele clitice (*Lui Radu i s-au înecat corăbiile*). Reluarea și anticiparea constituiau trăsături specifice complementelor-obiect²⁷. GALR, II, 2008 consideră că în enunțuri de acest tip avem de-a face cu un complement posesiv dublu exprimat²⁸.

Dar, dacă s-ar analiza mai exact jocul asemănarilor și al deosebirilor dintre complementul indirect pe de o parte și atribut pe de alta, această poziție sintactică ar trebui să se numească *complement indirect posesiv*, ca specie a complementului indirect.

În limba română veche este foarte bine reprezentat: *pre io-i va fi voia* (DÎ, 95); *mi-am vândut eu, Roșca din Negreni, moșiia* (DÎ, 97); *Ierta-ți-să-vor ție păcatele* (TE, 3^v/8); *Și așa cu acestea să bucura în oștețe și în veselii (...) măritându-și fetile, însurându-și feciorii cei de vârstă* (AB, 141^v/5-7); *Și-și învăța împăratul feciorii săi să se ție de credința cea bună și adevărată* (ÎNB, 81); *Că deaca mi se vor ierta lucrurile* (INB, 117/8); *pentru ce să-ți pierzi tu cinstea pentru voia cuiva ?* (INB, 119/11); *Și să-ți înveți sluga* (INB, 122/5); *Derept aceea (...) pierdură-ș cuventele* (FD, 475^v2); *Și unde șoimulu-ș face cuibul* (FD, 602^v/5-6); *pare-ț că nu-ș era frate dentr-un sânge cu Tit* (MO, 42^v/4,5); *Dacă muri Arcadie, lășă-și cununa și scaunul fiu-său* (MO, 51^v/8); *Iară ei știură, deci-ș orbi feciorii* (MO, 144^f/3); *și stricăndu-ș limba, au rămas în ceastă ce acum sânt* (ITR, 39^v/11); *domnul Costandin vodă să-și dea fata după el* (AB, 138^v/9-10).

Disocierea complementului posesiv de complementul indirect conform principiului unicității (un verb nu poate impune de două ori aceeași poziție sintactică: *Și-a consacrat viața studiului*) nu rezolvă problema atribuirii de către

²⁷ Șuteu, 1962, 269.

²⁸ GALR, II, 2008, 471.

substantiv, de două ori, a aceluiași rol tematic: *Scoală-te și-ți ia patul tău și umblă* (TE, 18^v/2-3); *Și-ț oprește pohoatele tale, și-ț pune frâu pohtiloru-ți* (FD, 588^v/1); *să-ș samene moșu-său* (MO, 127^v/4); *și-l mâglisiră de-ș goni pre mumă-sa împărăteasa de la dânsul* (MO, 93^f/2,3); *ce-ș orbi pre fiuu-său* (MO, 95^v/1); *elu-ș părăsi maică-sa* (MO, 111^f/2).

3.2.3. Atributul în dativ cunoaște două realizări: dativul adnominal și dativul posesiv adnominal²⁹. Și în aceste construcții, ca și în cazul complementului posesiv, se poate vorbi de o imixtiune între funcțiile de bază ale genitivului³⁰, cerută, poate, de principiul economiei limbii.

3.2.3.1. Dativul adnominal, întâlnit în unele contexte stilistic marcate chiar în perioada actuală, era foarte frecvent în limba română veche³¹. Observându-se natura substantivelor regente, se poate înțelege ca o evoluție din genitivul rudeniei. Astfel de substantive sînt: *rudă, soț, soră, frate...* Din cîmpul semantic al numelor de rudenie se trece uneori în cel al ierarhiilor sociale sau religioase (*domn, spătar, împlinatorii legii...*).

Contextele cele mai frecvente sînt cele ce desemnează cîmpul semantic al rudeniei: *Și fiind dragomanul rudă Radului beizadea...* (AB, 122^v/17); *Adecă eu Nastea, sor Giurjii păharnicului și Agafieșoanii* (DÎ, 159); *e samaritean și îndrăcit și soț păcătoșilor* (TE, 76^v/13); *au dat-o după Radul beizadea, fecior lui Ilieaș vodă* (AB, 122^v/7); *Iară Toma spătariu Șăitănescu (...) fiind spătar mare și văr premare domnului* (AB, 143^f/22-25); *Fiică maicii tale și tu ești* (BB, XVI, 44); *pre carele și soț împărăției l-au făcut* (ITR, 20^v/8); *Mânie este mumă tuturor realelor* (FD, 140^f/3-4); *Ia se sculă cu o mătușe a ei, sor tătâne-său, de se duse în Țarigrad* (MO, 56^v/8,9); *Cu adevărat era ficior lui Ștefan vodă celui Bun* (U, 842-3); *crede cu adevărat că sânt nepot lui Despot* (93^v/11); *ieste crăiei leșești soție* (MC, 159^v/21); *au crezut venețianii că-i iaste nepot lui Despot cel Mare* (NL, 193^v/1); *avându pără cu Ștefan vodă, ficior Radului vodă* (NL, 237, 6-7).

Alte cîmpuri semantice sînt și ele destul de bine reprezentate: *Ocară și batgiocură oamenilor, maică osirdiei, față laudelor, sămn de secetă lucrurilor celor bune, gonire agiutorului celui dumnezăiesc, sol uimire menței (...) povață căderei în păcate, începătură slăbiciune menței ș-a inimei, izvor mîniei, ușe fățării, tărie dracilor, ferință păcatelor, agiutoriu nemilostivirei, iertare și milă neștiinței (...) vrăjmaș și luptătoriu lui Dumnezău* (CRLV, 49, 169^v/2-8); *Și rămîind Nicolae Vodă domn Țării Rumânești, s-au temut de Ștefan Vodă* (AB, 355^f/7); *Căce sântu eu domnu domnilor lor, menței lor cea rea și rob robilor miei* (FD, 593^f/8-9); *să ne arătăm împlinatorii legii și ale poruncilor tale* (AI, 30^v/15-16); *elu se făcea încă a fi priiatin împăratului* (MO, 120^f/3); *iaste cap domnilor și câtvaș ținut ține papa* (ITR, 63^f/3-4).

²⁹ Cf. Niculescu, 2006, 161.

³⁰ Cf. Asan, 1957, 138.

³¹ Despre originea construcției, cf. Niculescu, 1999.

3.2.3.2. Cealaltă formă de atribut, dativul posesiv adnominal, de asemenea foarte frecventă, presupune atașarea cliticelor pronominale la substantive sau pronume. A fost validată de norma dominantă numai sporadic: *din parte-mi, adevărata-i față, la rându-mi*³².

În limba veche, construcția era foarte frecventă: *măriia împăratului cu țara-ș și împreună cu țara unguerească bine să ia amente* (DÎ, 130); *pre el nici într-un chip să nu vătămăm, nece muierea-i, nece feciorii* (TE, 89^v/2-3); *și băgă în corabii, și cu fămeiele-ș, ș-au purces pre mare* (A, 6^f/7-8); *toți oamenii cu muierele-ș și cu fečorii lor* (CR, IV, 17); *Din grăsimea casei-ț s-or îmbăta /Și cu izvorul dezmierărei-ț vei sta* (CPv, 35, 31-32); *lăsați la mine un frate-vă* (PO, 42, 33); *duceți (...) cară porobocilor voștri și muiieriloru-vă* (PO, 45, 19); *Deacii l-au ertat domnul și au venit la casă-și* (AB, 126^f/19); *vara toată să o treacă în pace în țară-și* (AB, 136^f/21); *în cartea-i dintâi ce scrie de craii ungurești* (ITR, 78^v/11); *îl pohtiea să vie în țară la jupâneasă-și, la coconi* (AB, 118^v/20-21); *l-au ertat domnul și au venit la casă-și* (AB, 126^f/19); *câte am găsit pe urmă-ți sume* (AB, 132^v/11); *s-au întors țarul cu ai lui la țară-și* (AB, 143^v/18-19); *nu mă poci sătura de frumuseațe-ți, așijdere și de glasu-ți* (FD, 520^f/6-7); *și Eva grijă bărbatului-ș și greul născutului să-l poarte* (MO, 9^v/7); *numai Ever ce-ș ținu limba cu ceata-ș* (MO, 12^v/8,9); *Și-l puse Tulie măscărici coconiloru-ș* (MO, 33^v/5,6); *deci-l tremisecu soții-ș cu toții* (MO, 61^v/9); *nu se cade să fie biruit de sluga-ș* (MO, 63^f/2,3); *de-acii o dede după Mavrachie la moarte-ș* (MO, 73^v/6,7); *domnul turcesc ertă pre împăratul, de se duse la țară-ș* (MO, 138^f/3,4); *De-aci-i lega cu muierele-ș și feții lor, cu fetele și-i băga prin case-și, de-i ardea* (MO, 85^f/7-9); *încă curviia cu un fiastru-și ca cu muierea lui* (MO, 109^v/8); *Atunce-l ertă și-i dede împărăția-ș* (MO, 117^f/5); *La moartea-ș, lăsă împărăția frăține-său (...) atâta el zise Leu, la moarte-ș* (MO, 119^f/7,8).

Atașarea la pronume este indicată, în aparență, prin grafie: *fîind păcatul lui-ș* (CTd, 1^v/16). În realitate este vorba de particula *-și* atașată deictic la mai multe tipuri de pronume sau chiar la adverbe: *să se roage cu frică, cenreș cu greșealele sale* (CS, 4^v/1); *cineși cu ale sale păcate vor sta* (CS, 37^v/6); *altuia unuia căruiași împotriva puterii sale* (VO, I, 297^v); *dați căruiaș după putearea și destoinici a sa* (VO, I, 299^f); *iară de va fi fost cinevași scris (...) nici auz pe cinevași să zică* (ITR, 6^f/10, 11); *; ce bistricenii nu suferiră să ia ei loruș strein* (U, 70^v/15-16); *de au luat-o luiș doamnă* (U, 24 /10); *pre fică-sa Voichița o au luat-o luiș doamnă* (U, 25 /9); *Și cest Topetin, acoleaș (...) ce se scrie de unguri* (ITR, 76^f/6); *apropiindu-se de undevași (...) de cândvași și de câtvaș neam au fost* (ITR, 6^v/9); *fece bine că-i duse acasă-ș* (MO, 29^v/7); *Ștefan vodă cu mari daruri s-au dus acasă-și* (U, 35^v/10-11)³³.

³² Niculescu, 2006, 166.

³³ Despre originea și funcționarea particulei deictice *-și* cf. Ciompec, 1985, 122-124.

Sensul deictic este evident, însă afuncțional: „Prin adăugarea lui –și la pronumele personale, au rezultat o serie de forme care au aceeași funcție cu *însumi*, *îns(u)*, *însă*, astfel că limba secolului al XVI-lea era mai bogată decât cea de astăzi pentru a exprima noțiunea de *eu însumi*”³⁴.

3.2.4. Alte poziții sintactice

3.2.4.1. Complementul circumstanțial de loc a ridicat problema mult discutată a dativului locativ. Denumirea *dativ locativ* trebuie reconsiderată, întrucât locativul este un nume de caz. În limba latină avea și sens temporal: „Le locatif était un ancien cas, dont la fonction était de marquer le lieu ou aussi, par extension, le temps dans lequel l’action se fait (question *ubi* et *quando*)”³⁵: *belli, domi* (=în timp de război, în timp de pace).

În limba veche, contextele cu locativ sînt foarte puține, conservarea lui pînă astăzi datorîndu-se mai degrabă limbii vorbite. J. Byck consemnează, pentru „locativul cu funcție de dativ” următoarele tipare: *stai locului, așterne-te drumului, lipit pămîntului, legat pămîntului, s-ar duce vînturilor*³⁶.

A fost semnalate și corespondențele balcanice impuse de substratul limbii române, ceea ce ar justifica persistența construcției în româna populară³⁷.

Puține contextele cu locativ sînt în limba română veche circumstanțiale de loc: *lăsară-se și flămînziră și proidiră pămîntului* (PS, 250^f/16-17); *plecă-se în țărână sufletul nostru, lipi-se pămîntului* (CLRV, 17, 48^v/1-2); *văzându-i că stau stoliții, au scos pre Dedul Sărdarul* (NL, 241^v/2-3); *Și odată s-au auzit la împăratul cum se dă morței* (S, 102^f/1).

Altele se organizează mai degrabă după structura unui dativ adnominal: *să treacă cu oștile în Ardeal să erneze, să nu vie primejdie pămîntului (...)* *ca să nu să facă mai mare stricăciune pămîntului* (AB, 120^v/12); *și va veni primejdie mare pămîntului (...)* *cu focul ce vor da târgului de toate părțile (...)* *s-au făcut mare pustiire pămîntului despre amîndoauă părțile (...)* *au făcut atîta hată și pradă pămîntului* (AB, 121^f/11); *o coșniță mare, plină de pâine, gătită drumului* (SA, I, 207 – 1795).

Foarte frecvente în limba română actuală sînt circumstanțialele de loc cu prepozițiile genitivului. În limba veche, frecvența este similară, dar prepozițiile genitivului de folosesc și cu dativul: *celui norodu ce sta înainte-i de nu credea* (CC, 303, 16); *au scornitu că-i vin leșii asupra-i* (MC, 183, 1); *cu mare oaste împotriva-i au mers* (ITR, 21^f/2); *trimițînd oaste asupra-le, i-au biruit* (ITR, 57^f/2); *să să ducă din București în Ardeal, spuindu-i că vin tătarii asupra-le* (AB, 120^v/32).

³⁴ Densusianu, 1961, II, 118; cf. și Frâncu, 2009, 63.

³⁵ Riemann, 1932, 6.

³⁶ Byck, 1967, 176-177.

³⁷ Brâncuș, 2003 (1960), 101.

3.2.4.2. Complementul de agent este exprimat mai rar, fie prin construcții cu prepoziție, fie prin marcaj desinențial: *turc înțelept și știut și a altor turci* (RG, 141, 1); *ei fiind supuși mai pe urmă romanilor , romani vrea și ei să se chiame* (ITR, 40^f/6-7); *unii carii era mai de demult supuș romanilor* (ITR, 70^f/6-7); *era om mare și iubit împăratului* (AB, 141^f/23-24).

3.2.4.3. Circumstanțialul de mod se exprimă cu ajutorul prepozițiilor, cea mai frecventă fiind *asemenea*: *de la acest împărat încoace asemenea acelora nemaifăcându-se, nici a mai pomeni vedem* (ITR, 13^f/7); *Așa era bun și milostiv tuturor asemenea lui Dumnezeu* (LC: 70); *Sint dară și eu muritoriu, asemenea tuturor oamenilor* (CO, 48^v/10).

Cînd grupul prepozițional nu se află sub dependența verbului, îndeplinește, de regulă, funcția de atribut: *au găsit o soție asemenea lui* (AB, 118^f/8-9); *începea a să mișca spre tulburări și a-ș strânge oameni aseamenea lui* (ITR, 21^f/8).

3.2.4.4. Complementul comparativului este apropiat, uneori, prin conectorii săi, de circumstanțialul de mod³⁸: *și i-au stins casa din fața pământului, nu ca unii rude și făcător de bine, ci ca unui vrăjmaș foarte mare* (AB, 145^f/6-7); *i s-au închinat, ca unui Dumnezeu și împărat, iar aici îngerii cerești ca unui Dumnezeu adevărat* (AI, 58^v/8-10); *n-ar fi dat viță morților, ca lui Moisi* (AI, 67^v/4).

Distincția este clară după adjective sau adverbe la comparativ, cu adverbul de comparație: *Lui Veniamin de cinci ori sosi mai mult de cum alaltor* (PO, 43,34); *Mai frumoase și mai luminate decât acestor de acum* (INB, 100); *mai bine se vor supune unui strein decât cutăruia și cutăruia* (AB, 136^f/12).

3.2.4.5. Complementul de reciprocitate, specific diatezei reciproce³⁹ este, de fapt, un circumstanțial, întrucît realizările lui pot fi substituite cu adverbul *reciproc*⁴⁰. Argumentul este decisiv în a considera reciprocul fie o diateză aparte, fie o valoare a diatezei reflexive, exclusă nejustificat de gramatica normativă actuală din inventarul diatezelor. Printre altele au fost identificate și structurile cu dativul: “pronumele nehotărît *unul* (nominativ), urmat de pronumele nehotărît *altuia* (dativ): *Copiii își aruncă mingea unul altuia*”.⁴¹ Ele se întîlnesc și în limba română veche: *fură duși lăuntru în casa lu Iosif și dziseră unul altuia* (PO, 43, 18); *să să înalțe și așa una alția nu va să dea cale* (U, 11^v/1); *Au acest obicei împărații, de dau știre unul altuia* (MC, 190^v/13); *Să ne căutăm ponciș unul altuia* (AI,72^v/1-2); *Că nu iaste acolo stăpân sau slugă, ci toți sânt stăpâni unul altuia* (INB, 103).

3.2.4.6. Complementul instrumental, regizat de prepozițiile dativului, în limita exemplilor excerptate, nu este încă reperabil. Cuvintele *grație*, *mulțumită* sînt folosite, de regulă, în contexte substantivale, iar *așijderea* ca adverb: *cu acest fel*

³⁸ Cf. GALR, II, 2008, 532.

³⁹ Irimia, 2008, 233.

⁴⁰ Vasilescu, 2007, 226-227.

⁴¹ Irimia, 2008, 234.

de mulțămită s-ai arătat Șăităneștii cătră Costandin Vodă (AB, 145^v/11); *Har și mulțămită să avem și să dăm filosofilor* (ITR, 1^v/10-11); *trimițând nemții mincinoasă grație, s-au amăgit* (AB; 141^v/26); *Așijderea nu lipsesc unii carii (...)* îi zic și *Muisia de Jos* (ITR, 8^v/8-9); *rău să-i pomenim, așijderea ca realele să gonim* (ITR, 28^v/10).

Chiar și atunci când conectorii respectivi sînt urmați de substantive în dativ, valoarea substantivală primează: *Să cântați în besearcă mulțumită lui Dumnedzău* (VO, 374^v/11 297); *Într-acea zi au dat slavă și mulțumită lui Dumnezeu* (RG: 185/10).

3.2.4.7. Apoziția este bine reprezentată prin formele de dativ: *Am vîndut nepotu-mieu, lui Ignat Doboș și surorii sale, Albei preuteasii dereptu un cal* (DÎ. 155); *La moarte-ș lăasă împărășia frăține-său, lui Alexandru și fiu-său, lui Constantin* (MO, 119r/7-8); *Pocușia, care au fostu vînut-o domnilor, moșilor săi* (U, 70^v/15-16); *Așa s-au prilejit și boierilor acelora ce merseră, tuturora* (U, 211^v/ 15-16); *Și așa, noao, creștinilor (...)* s-au propoveduit (AI, 84,3-4); *Și iată că vă poruncesc voao, preoșilor* (AI, 98, 14); *Așa Numanșii, cetăției marei și frumoasei în Spania, Știpion Emiliu (...)* au făcut den temelie (ITR, 17^v/15-16); *Carol, ce-i zic cel Mare, feciorul lui Pipinie, craiului de Franța* (ITR, 61^v/2).

3.3. Într-o interferență formală și funcțională, de-a lungul timpului, cu genitivul, preluînd și reminiscentele unui caz arhaic (locativul), dativul rămîne cazul cu cele mai multe arhaisme gramaticale din limba română.

Bibliografie

Studii

- Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Asan, F., (1957), *Atributul pronominal în dativ*, în *Studii de gramatică, II*, Editura Academiei, București.
- Blaise, A. (2000). *Manual de latină creștină*, Editura Amarcord, Timișoara.
- Brâncuș, Gr. (2013/1960), *Despre dativul locativ*, în *Studii de istoria limbii române*, III, București, Editura Academiei.
- Bujor, I; Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București.
- Byck, J. (1967), *Dativul în funcție de locativ*, în *Studii și articole*, București, Editura Științifică.
- Ciompec, G., (1985), *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Coteanu, I (1969). *Morfologia numelui în protoromână (Româna comună)*, Editura Academiei, București.
- Coteanu, I. (1981). *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, Editura Academiei, București.
- Dascălu Jinga, L. (2002). *Corpus de română vorbită (CORV) Eșantioane*, Editura Oscar Print, București.
- Densusianu, Ov. (1961), *Istoria limbii române, I, II*, Editura Științifică, București.

- Dragoș, El. (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Fischer, I. (1985). *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521 – 1780)*. Casa Editorială Demiurg, Iași.
- GALR, I, II (2008). *Gramatica limbii române, I, Cuvîntul, II, Enunțul* (Coordonator, Guțu Romalo, V.), Editura Academiei Române, București.
- Gafton, Al. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Gafton, Al. (2012). *De la traducere la norma literară*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- GBLR (2010), *Gramatica de bază a limbii române*. Coordonator, Pană Dindelegan, G., Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
- ILR, I, II (1965, 1969), *Istoria limbii române, I, II*, Editura Academiei, București.
- ILRL (1997) *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532 – 1780)*, Coordonator, I. Gheție, Editura Academiei, București.
- Iordan Iorgu, Robu, Vl. (1978), *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Irimia, D. (2008). *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași.
- Mihăescu, H. (1960), *Limba latină în provinciile dunărene pînă în secolul al XV-lea*, București.
- Niculescu, Al. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 3, Noi contribuții*, Editura Clusium, Cluj-Napoca.
- Niculescu, D. (2006), *Dativul posesiv adnominal în limba română*, în *Limba română Aspecte sincronice și diacronice* (coordonator: G. Pană Dindelegan), Editura Universității din București, București.
- Riemann, O. (1932). *Syntaxe latine d'après les principes de la grammaire historique*, Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Rosetti, Al. (1986), *Istoria limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- SILR, (2012). Editori: Gh. Chivu, G. Pană Dindelegan, A. Dragomirescu, I. Nedelcu, I. Nicula, *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, Editura Academiei, București.
- Saramandu, N. (1966), *Reluarea și anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XVIII-lea*, în SCL, XVIII, 1966, nr. 4.
- Stan, C. (2005). *Categoria cazului*, Editura Universității din București, București.
- Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
- Stanciu-Istrate, M. (2006), *Calcul lingvistic în limba română*, Editura Academiei, București.
- Stati, S.(1961). *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, Editura Academiei Române, București.
- Șuteu, Fl. (1962), *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR, XI, nr. 2.
- Vasilescu, A., (2007), *Reciprocul*, în *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității București.

Surse

- A = *Alexandria*. Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
- AA = *Archirie și Anadan*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Magdalena Georgescu, București Editura Minerva.
- AB = *Istoria Țării Românești (Anonimul Brâncovenesc)*, Ediție întocmită de Constantin Grecescu, Editura Științifică, București, 1959.
- AI = Antim Ivireanu, *Opere*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
- AMD = *Apocalipsul Maicii Domnului*. Ediție Cristina-Ioana Dima, Editura Academiei, București, 2012.
- BB = *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- CC = Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, Ateliera Grafică Socec & Co, București, 1914.
- CLRV = *Crestomația limbii române vechi*, Volumul I (1521 – 1639), Coordonator, Al. Mareș, Editura Academiei Române, București, 1994.
- CO = Dimitrie Cantemir, *Opere*. Ediție Stela Toma, Virgil Cîndea, Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.
- CPv = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin – Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010.
- CR = *Crestomație romanică*, vol, II, Întocmită sub conducerea Acad. Iorgu Iordan, Editura Academiei Române, București, 1965.
- CS = *Codex sturzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- CT = Coresi, *Tetraevanghel*. Ediție Florica Dimitrescu, București, 1961.
- CTd = *Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*. Ediție Nicolae Drăganu, București, 1914.
- CV = *Codicele voronețean*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.
- EÎ = *Evangelhie învățătoare* (Govora, 1642), Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin – Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.
- FD = *Floarea darurilor (Sindipa)*. Text stabilit, studiu lingvistic și filologic, glosar de Alexandra Moraru, Editura Minerva, București, 1996.
- INB = *Învățăturile Sfântului Voievod Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Ediție Dan Zamfirescu și Gh. Mihăilă, Editura Roza Vînturilor, București, 2010.
- ITR = *Istoriia Țării Românești, atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino*, Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Editura Academiei Române, 2006.
- MC = Miron Costin, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, Cronica polonă...*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- NL = Ion Neculce, *Opere, Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982.
- U = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

- MO = Mihail Moxa, *Cronica universală*, Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, 1989.
- NTB = *Noul Testament 1648*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1988.
- PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, 2005.
- PO = *Palia de la Orăștie (1682)*, Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2005.
- PS= *Psaltirea scheiană, II, Textul și glosarele*. Editor, I.A. Candrea, Atelierele grafice Socec &Co, București, 1916.
- RG = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688 – 1714)*, Studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, Editura Academiei Române, 1970.
- S = (*Floarea darurilor*). *Sindipa*. Text stabilit, studiu lingvistic și filologic, glosar de Alexandra Moraru, Editura Minerva, București, 1996.
- SA,I, II= *Școala Ardeleană I, II*. Editor Florea Fugariu, Editura Minerva, București, 1983.
- TE = Coresi, *Tilcul evanghelilor și Molitevnice rumânesc*, Ediție critică, de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.
- Vo = Varlaam, *Opere, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.
- VO = Varlaam, *Opere, Carte românească de învățătură, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc...*, Alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.